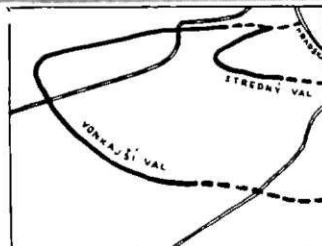
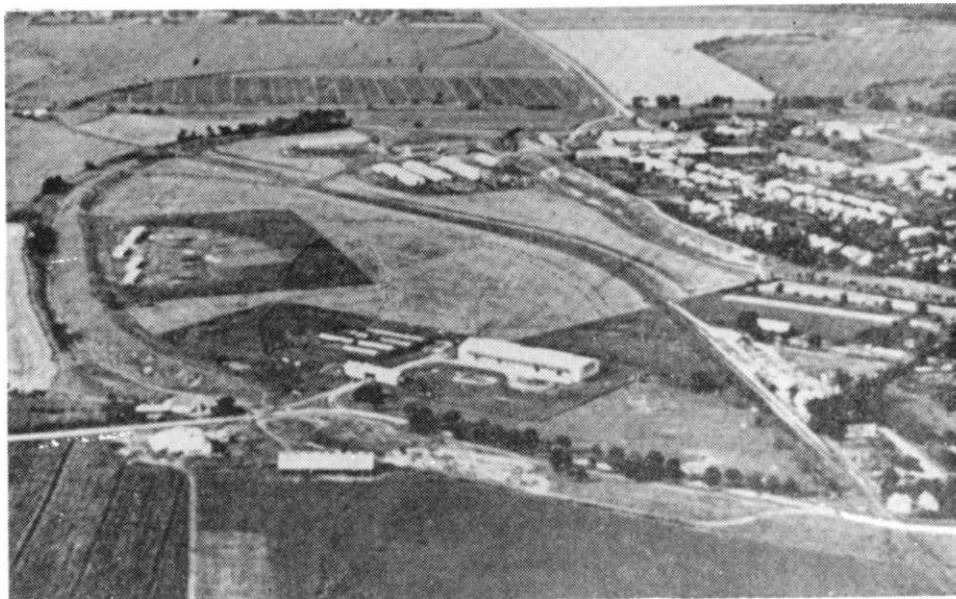

Bínske šiance a problémy ich pamiatkovej ochrany

ALOJZ HABOVŠTIAK

S obcou Bíňa, ležiacou v dolnom Pohroní, sa od nepamäti spájajú okrem dvoch vzácnych architektonických pamiatok z románskej doby – rotundy a bývalého premonstrátskeho, teraz farského kostola – zvyšky rozsiahleho zemného opevnenia, nazývaného tiež šiancami. Opevnenie svojím územným rozsahom (107 ha) i mohutnosťou valov a priekop (valy v päte majú šírku 16–28 m a výšku 3,5–10 m a ich celková dĺžka spolu meria viac ako 5 000 m) nemá páru v Česko-Slovensku, ba ani v celej Karpatskej kotline. Preto nijako neprekvapuje, že bínske opevnenie vzbudzovalo už oddávna pozornosť historikov, geografov a archeológov, ktorí ho, keďže nemali spoľahlivejších prameňov, pripisovali rôznym dobám a etnikám, či osobnostiam od Keltov počínajúc, cez Rimanov, Kvádov, Avarov, Slovanov, Matúša Čáka až po Turkov. V ľudovej tradícii sa ich pôvod spájal dolkonca s čertom, čo sa odrazilo aj v ich pomenovaní – čertove jarky.

Zo starších bádateľov sa správne vysvetleniu pôvodu a tým aj datovaniu bínskych valov najviac priblížil starší maďarský historik L. Szalay (1853, s. 66), ktorý na základe údajov z niektorých uhorských kroník naznačil, že tunajšie valy vznikli v časoch Koppányovho povstania proti vtedajšiemu maďarskému kniežatovi Vajkovi, neskoršiemu uhorskému kráľovi Štefanovi I. v rokoch 997–998. Jeho vysvetlenie a datovanie vzniku bínskych valov zostalo však dlho nepovšimnuté až do čias prvého rozsiahlejšieho archeologického výskumu v Bíni v rokoch 1962–1963. Pri ňom sa jednoznačne ukázalo, že tunajšie valové opevnenie mohlo vzniknúť až po zániku Veľkej Moravy, avšak nie neskôr ako v 12. storočí. Výskumom sa totiž zistilo, že valy, ktoré na rozdiel od dovtedy známych včasnostredovekých hradísk nemali nijakú vnútornú spevňovaciu konštrukciu, boli navrhnuté na staršej sídliskovej kultúrnej vrstve, ojedinelé aj nad zaniknutými polozemnicami, datovateľnými podľa nálezov z nich do 9. stor. Podľa nálezu jedného hrobu, vykopaného do telesa valu, ktorý spolu s ďalšími hrobmi v blízkosti valu odkrytými bolo možno rámcové datovať do 12. stor., sa dalo usúdiť, že val musel byť vybudovaný pred touto dobou. Preto sme na základe celkovej vnútornej analýzy situácie na lokalite a posúdenia charakteru tunajšieho opevnenia a na základe spomenutých správ z uhorských kroník už vtedy dospeli k záveru, že bínske šiance boli s najväčšou pravdepodobnosťou postavené ako dočasný vojenský tábor mladého maďarského kniežata Vajka, neskoršie uhorského kráľa Štefana I, v časoch, keď na svojej ceste k moci narazil na odpor časti svojich príbuzných a poddaných. V rokoch 997–998 zorganizoval totiž jeho príbuzný Koppány, ktorý vládol ako knieža na území severne od Blatenského jazera a sídlil na hrade v Somogyvári, proti Vajkovi ozbrojené povstanie. Tento potomok starých maďarských vojvodov a prívrženec pohanstva a nomádskeho spôsobu života získal pomerne v krátkom čase na svoju stranu veľkú časť staromaďarskej pohanskej vládnúcej vrstvy. Štefanovi, ktorý vtedy bol už pravdepodobne kresťanom a usiloval sa o vybudovanie silného štátu podľa západného vzoru, pomáhali

Obr. 1. Bíňa. Letecký pohľad na časť obce so zvyškami opevnenia z juhozápadnej strany (letecký snímok z r. 1963, foto J. Krátky, Archív AČ SAV v Nitre).

domáci slovanskí hodnostári, potomkovia slovanskej a nemeckej šľachty. Preto sa Štefan so svojim vojskom uchýlil na severnú stranu Dunaja, na územie dnešnej obce Bíňa, a tu, neďaleko svojho rodného sídla v Ostrihome, dal vybudovať veľký vojenský tábor, ktorý spomínajú staré uhorské kroniky v Pohroní, ale ho bližšie nelokalizujú. Pred jeho vybudovaním bolo v Bíni už staršie slovanské sídlisko, ktoré podľa výsledkov archeologického výskumu hralo významnú rolu na dolnom Pohroní a bolo s najväčšou pravdepodobnosťou aj opevnené. Svedčí o tom o. i. celková intenzita osídlenia, ale najmä charakter získaných nálezov na vyvýšených miestach hronskej terasy v obci, ako nález dvoch pokladov železných sekerovitých hrivien a zistenie dokladov miestnej remeslnej výroby žarnovov z dovážanej suroviny z čias Veľkej Moravy, čo všetko sú charakteristické znaky významných sídliskových centier tej doby. Rozloha tohoto sídliska, ktoré sa obmedzovalo len na strednú časť dnešnej obce, nemohla však postačovať pre potreby veľkého vojenského tábora, v ktorom sa sústredili početné vojská s výzbrojou a výstrojou, stáda koní s vozmi a dobytkom. Prelo vyvýšeninu v strede a na severnom konci obce obkolesili troja polkruhovými prstencami valov a priekop, ktoré sa pripájali k Hronu a ktoré zaberali plochu ca 107 ha (Habovštiak, A., 1966, s. 467 a n.).

Neskorší archeologický výskum realizovaný v rokoch 1978—1983, 1985—1987 a 1989 pod vedením Š. Holčíka ako aj náš výskum v rokoch 1990—1991

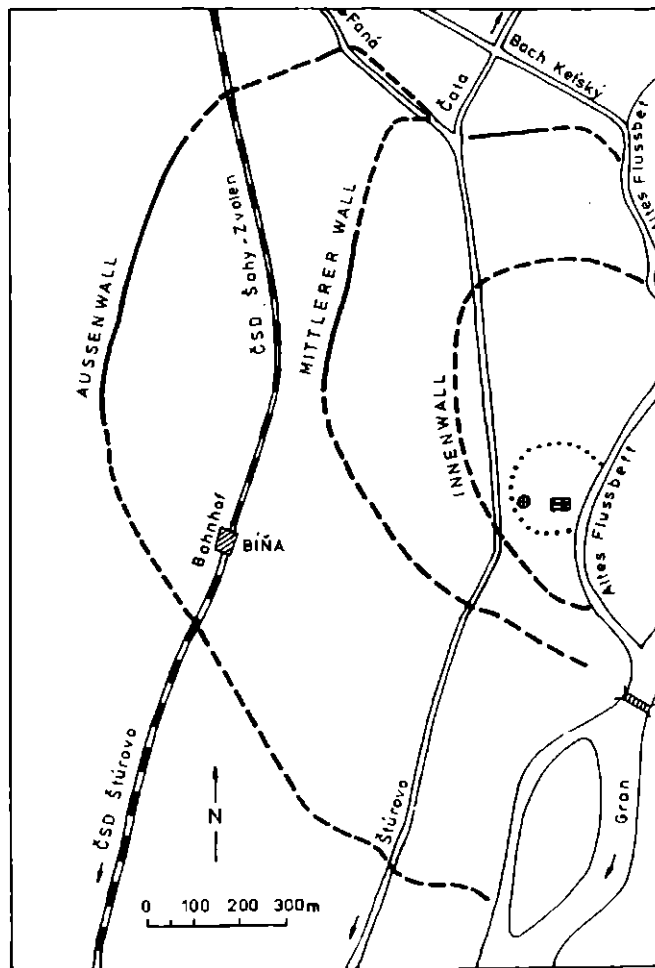
Obr. 2. Bíňa. celkový plán lokality podľa zamerania S. Janááka z roku 1134, doplneného H. Albrechtom v rokni 1963.

priniesol ďalšie ešte výraznejšie doklady o mimoriadne významnom charaktere bínskeho sídliska v čase pred postavením valov. Najdôležitejším z nich bolo odkrytie pohrebiska s nálezmi bohato zdobených jazdeckých ostrôh západoeurópskej proveniencie a strieborných šperkov z 9.—10. stor. v areáli hospodárskeho dvora fary. Tieto šperky sa svojim charakterom značne odlišujú od šperkov z hrobov slovanského obyvateľstva na strednom Slovensku a sú veľmi blízke šperkom z pohrebísk na južnej Morave, odkiaľ sa priamo importom dostali do Pohronia (Holčík, S., 1991).

Doterajší archeologický výskum v Bíni prispel aj k lepšiemu poznaniu tunajšej románskej rotundy, charakteristickej svojím zvláštnym pôdorysom (zvonku Ikruhový, zvnútra členený dvanástimi nikami a apsidou, vykrojenými

v telese muriva) a zvyškami románskych nástenných fresiek, stojacej nedaľeko bývalého kláštorného (tiež románskeho), teraz farského kostola. Bola postavená na staršom pohrebisku z 9. stor. Jej základy prekryvali niektoré z hrobov okolitého cintorína, datovaných nálezmi jazdeckých ostrôh z tejto doby. Sama rotunda bola postavená až začiatkom 13. stor., kedy bol v Bíni postavený aj kláštor a kostol pre premonstrátskych mníchov.

Napokon možno spomenúť, že doterajším archeologickým výskumom v Bíni sa prispelo aj k poznaniu podstatnej časti pôdorysu spomenutého kláštora, ktorý stál na južnej strane dodnes zachovaného a s kláštorom súčasného kostola so zaujímavou dispozíciou a známou charakteristickou figurálnou výzdobou hlavic pilierov pri empore. V základoch kláštora sa našiel fragment rímskeho kamenného oltára zo začiatku 3. stor., čo o. i. tiež poukazuje na význam Bíne v dobe rímskej, aj keď kameň tu bol použitý sekundárne (Holčík, Š., 1980). Kláštor zanikol po spustošení tureckými vojskami v polovici 16. stor.

Obr. 3. Bíňa. Schematické znázornenie zachovaných a porušených častí valov s vyznačením predpokladaného priebehu opevnenia staršieho sídliska z 9. stor. v centre obce (bodkovaná línia).

Zo stručnej charakteristiky a opisu bínskeho valového opevnenia a celkovej situácie v jeho areáli vidíme, že tu ide skutočne o jedinečnú a významnú a preto i mimoriadne vzácnu pamiatku našej kultúrnej histórie. Túto jedinečnosť reprezentuje hlavne mimoriadne veľká územná rozloha (107), mohutnosť jeho valov a priekop s ním súvisiacich, špeciálna a neobvyklá technika jeho budovania (bez spevňovacej vnútornej konštrukcie), dokonalé využitie daností prirodzeného terénu i miestneho stavebného materiálu a v neposlednom rade jedinečný a neopakovateľný účel, kvôli ktorému celé toto mohutné dielo bolo postavené. Význam celej lokality veľkou mierou zvyrazňuje a dotvára aj prítomnosť oboch spomínaných románskych sakrálnych pamiatok — rotundy a kostola, ktoré nemajú páru medzi našimi románskymi stavebnými pamiatkami.

Všetky tieto špecifické znaky opevneného sídliska v Bíni stavajú túto našu kultúrno-historickú, dosiaľ verejnosti len málo známu pamiatku, na jedno z popredných miest v rade kultúrnych pamiatok na Slovensku. Preto si oprávnené kladíme otázku, či by táto lokalita nemala byť zaradená do najvyššej kategórie kultúrnych pamiatok ako NKP (do Štátneho zoznamu kultúrnych nehnuteľných pamiatok Západoslovenského kraja bola zapísaná ako kultúrna pamiatka I. kategórie v roku 1963 pod číslom 323).

O to viac prekvapuje a udivuje, že sa v nedávnej minulosti ochrane tejto pamiatky, ktorá prežila takmer deväť storočí s väčším poškodením pri výstavbe železničnej trate (stav presne zameral a opísal Š. Janšák, 1938, s. 21—33), nevenovala skoro nijaká pozornosť. Naopak, v čase, keď sme sa chválili nebyvalou starostlivosťou bývalého socialistického zriadenia o naše kultúrne dedičstvo a keď sa vďaka archeologickému výskumu dospelo k objasneniu funkcie a významu ako aj k datovaniu vzniku bínskych šiancov, utrpela táto jedinečná pamiatka obrovské a dnes už nenahraditeľné straty a škody. Stalo sa tak v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch najmä nedovolenou a veľmi rušivou výstavbou hospodárskych objektov vtedajšieho miestneho JRD ako aj výstavbou benzínového čerpadla na severnom okraji obce, čím sa zničila jedna z najvýznamnejších častí valového opevnenia pri spojení stredného a vonkajšieho valu, kde jeho veľkosť a monumentalita najviac vynikala. Rušivými zemnými úpravami a výstavbou nových objektov v areáli a okolí bývalého Pálffyovského kaštieľa, ktorého ruiny boli celkom zlikvidované, sa zničil veľmi dôležitý úsek valu medzi cestou a Hronom v dĺžke ca 150 m, pri ktorom pri archeologickom výskume v roku 1962—1963 boli odkryté príbytky z veľkomoravskej doby priamo v subpozícii pod násypom valu (doteraz jediné miesto, na ktorom sa táto situácia dala dokumentovať). Veľké škody na valovom opevnení vznikli aj svojvoľnou výstavbou rodinných domov a ich hospodárskych častí v blízkosti alebo i priamo na miestach porušených valov a v priekopách ako aj bezohľadným zasypaním a zavázaním sutinami, ba i vrakmi najrôznejších predmetov do ešte ako-tak zachovaných priekop, v ktorých si miestni obyvatelia vytvorili početné smetiska. Celková strata na valovom opevnení v Bíni za posledných 40 rokov predstavuje ca 400 m.

Toto bezohľadné a trestuhodné ničenie zvyškov vzácnnej pamiatky v Bíni viedlo Dr. Š. Holčíka, CSc, vtedy vedúceho archeologického výskumu v Bíni, ktorý sa podstatnou mierou zaslúžil o poznanie jej minulosti, v spolupráci s pracovníkmi Archeologického ústavu SAV v Nitre doslova k zburcovaniu zodpovedných činiteľov, ale i širokej verejnosti na záchranu zvyškov bínskych šiancov. Výsledkom viacerých porád a kontrolných dní, ktoré organizoval odbor kultúry ONV v Nových Zámkoch v rokoch 1986—1988, bolo jednak osadenie tabúl s nápisom kultúrna pamiatka na určených miestach (malo sa stať už

Obr. 4. Biňa. Zvyšky vonkajšieho valu a priekopy v juhozápadnej časti obce (foto J. Krátky, Archív AU SAV v Nitre).

Obr. 5. Biňa. Osek zasypanej priekopy pri vonkajšom vale (južne od železničnej stanice, foto K. Prášek).

v roku 1963) a vydanie stavebného uzáveru na vymedzených častiach areálu obce, jednak spracovanie a vydanie pamiatkového zámeru na záchranu, čiastkovú rekonštrukciu a ďalšiu ochranu šiancov v Bíni Západoslovenským štátnym ústavom pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave. Opatrenia, ktoré pamiatkový zámer obsahuje, možno stručne shrnúť do štyroch bodov: 1. vyčistiť a do pôvodného stavu uviesť zasypané priekopy, 2. zrekonštruovať valy na miestach, ktoré boli rozobraté v posledných rokoch, 3. odstrániť nariadenie založené záhradky, ploty a hospodárske stavby a 4. do pôvodného stavu vrátiť hranice súkromných pozemkov.

Žiaľ, doteraz sa z týchto opatrení a požiadaviek nepodarilo veľa splniť, aj keď možno povedať, že sa ničenie tejto pamiatky zastavilo. Mrzí to o to viac, že sa tak nestalo ani do čias návštevy a obhliadky lokality účastníkmi predkongresovej exkurzie v rámci XII. medzinárodného kongresu prehistorických a protohistorických vied, ktorý sa konal v dňoch 1.–7. septembra 1991 v Bratislave. Pri tejto príležitosti sme pripravili v priestoroch rím.-kat. fary výstavku Z dávnej minulosti Bíne, na ktorej sme prezentovali najdôležitejšie výsledky a nálezy z doterajšieho archeologického výskumu a ktorú si prezreli aj viacerí miestni obyvatelia, najmä žiaci miestnych a okolitých škôl. Návšteva a obhliadka tejto významnej juhoslovenskej archeologickej lokality s dvoma vzácnymi architektonickými pamiatkami (rotundou a románskym kostolom) početnou delegáciou zahraničných účastníkov kongresu, ktorej predstavenstvo obce pripravilo pekný folklórny program a bohaté pohostenie, prispela nemalou mierou k spopularizovaniu tunajších pamiatok nie len medzi účastníkmi kongresu, ale aj medzi miestnymi obyvateľmi, ktorí sa takto mohli presvedčiť, že o pamiatky v Bíni je skutočne veľký záujem a že si oni naozaj zasluhujú, aby si ich predovšetkým sami miestni obyvatelia chránili a zveľaďovali.

Literatúra

- HABOVŠTIAK, A., 1964: K otázke datovania hradiska v Bíni. Slovenská archeológia 14, s. 439–486.
HOLCIK, Š., 1980: Nález rímskeho oltára v Bíni. In AVANS v roku 1979, Nitra, s. 86–87.
HOLČÍK, S., 1991: Veľkomoravské pohrebisko v Bíni. In: Zborník Slovenského národného múzea — Archeológia 1, Martin, s. 85–105.
JANŠÁK, S., 1938: Staré osídlenie Slovenska. Dolný Hron a Ipeľ v praveku. Turčiansky Svätý Martin, s. 21–33.
SZALAY, L., 1853: A magyar nemzet története II. Lipcse és Pest, s. 66.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Bfna-Schanze und Problematik ihres Denkmalschutzes

Gemeinde Bina liegt auf dem unteren Flußgebiet Hron. In dieser Ortschaft sind zwei berühmte romanische Denkmäler: eine Rotunde und ehemalige Prämonstratenserkirche, die heute als Pfarrkirche dient. Außerdem befinden sich hier noch Reste einer ausgedehnten Befestigung, die man auch als Schanze bezeichnet. Diese Befestigung erstreckt sich auf einer Fläche von 107 ha. Die Breite der Wälle bewegt sich zwischen 16–28 m und die Höhe ist 3,5–10 m. Die Gesamtlänge hat mehr als 5 000 m. Eine solche Befestigung findet man weder auf dem Gebiet der Tschechoslowakei, noch auf dem ganzen Karpatengebiet. Es ist kein Wunder, daß diese Befestigung im Zentrum der Aufmerksamkeit der Historiker, Geographen und Archäologen stand, und ihr Ursprung wurde den Kelten, Römern, Kvaden, Awaiern, Slawen und sogar Türken zugeschrieben. Die Volkstradition verbindet Ursprung dieser Befestigung mit einem Teufel.

Licht in diese Ursprungsfrage haben die archäologische Grabungen in den Jahren 1962—1963 und 1978 gebracht. Es hat sich gezeigt, daß der Außenwall auf der Nordseite der Gemeinde die Grubenhäuser aus dem 9. Jh. und der mittlere Wall die altmagyarische Gräber aus dem 10. Jh. überdeckt haben. Auf Grund dieser Funde und auch einiger schriftlichen Angaben hat sich gezeigt, daß die Schanze in Blfta am Ende des 10. Jh. ausgebaut worden sind. Die Befestigung diente als zeitweiliges Militärlager der Fürsten Vajk, der später als ungarischer König Stephan I. bekannt ist.

Spätere archäologische Grabungen in den Jahren 1978—1983, 1985—1987 und 1989 (5. Holčík) und in den Jahren 1990—1991 unter der Führung des Verfassers brachten wichtige Erkenntnisse über eine außerordentliche Stellung der Siedlung in Bina. Diese hat sich auf einer Anhöhe in der Gemeinde, im heutigen Pfargarten, im Wirtschaftshof und in einer Parkanlage schon in der Großmährischen Zeit konzentriert. Am wichtigsten war die Freilegung eines kleinen Gräberfeldes mit den Funden der Reitersporen westeuropäischen Ursprungs und Silberschmuck aus dem Ende des 9. und aus dem Anfang des 10. Jh. Beim Silberschmuck handelt sich sehr wahrscheinlich um ein Import von Südmähren. Die Grabungsarbeiten haben auch mehrere Grubenhäuser freigelegt.

Die Grabungen in Bina haben auch zum besseren Kenntniss der Rotunde beigetragen. Diese wurde auf einem Gräberfeld aus dem 9. Jh. gebaut. Auch Steinfundamente des Prämonstratenserklosters der mit der Kirche am Anfang des 13. Jh. gebaut wurde, sind aufs Tageslicht gekommen. Das Kloster verwüstete im 18. Jh.

Bina-Schanze gehören durch ihre Außerordentlichkeit und Monumentalität zu den bedeutendsten Denkmälern dieser Art. Es handelt sich um ein Kulturdenkmal der I. Kategorie. Trotzdem wurde diese Befestigung in den letzten 20 Jahren schwer beschädigt. Seit 1988 steht diese einzigartige Lokalität unter dem Denkmalschutz.

Abbildungen:

1. Bina. Flugaufnahme auf ein Teil der Gemeinde mit der Befestigung von der südwestlicher Seite. (Photo aus dem Jahr 1963, Photo J. Krátký, Archiv des Archäol. Instituts in Nitra.)
2. Blfta. Gesamtplan der Lokalität nach Š. Janšák aus dem Jahr 1934 und mit einem Nachtrag von H. Albrecht im Jahr 1963.
3. Bina. Schematische Darstellung der erhaltenen und zerstörten Teile der Wälle mit voraussetztem Verlauf der Befestigung von der älteren Siedlung aus dem 9. Jh. Im Zentrum der Gemeinde (Punktlinie).
4. Bina. Reste des Aussenwalls und des Grabens im südwestlichen Teil der Gemeinde. (Photo J. Krátký, Archiv der Archäol. Instituts in Nitra.)
5. Bina. Ein Abschnitt des zugeschütteten Grabens beim Aussenwall (südlich von der Bahnstation, Photo K. Prášek).